

Anna Kostrzewa

Apteki na Warmii i Mazurach w latach 1945–1948

Meritum 2, 175-186

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

APTEKI NA WARMII I MAZURACH W LATACH 1945–1948

Do tworzenia struktur organizacyjnych polskiego aptekarstwa po II wojnie światowej przystąpiono już w kwietniu 1945 roku. W tym czasie powstało Ministerstwo Zdrowia, a przy nim Departament Farmaceutyczny, na którego czele stanął mgr farm. August Ruszczykowski. Do zadań Departamentu należała m.in. produkcja i dystrybucja leków, nadzór farmaceutyczny, zaopatrzenie w sprzęt medyczny¹. W tym roku powstała również Naczelna Izba Aptekarska z siedzibą w Warszawie oraz jej placówki w terenie², która sprawowała opiekę nad aptekami prywatnymi³. Zaliczano do nich „dawne apteki polskie przedwojennych właścicieli”, a także apteki nowo uruchamiane po 1945 roku oraz opuszczone apteki niemieckie wydzierżawiane przez okręgowe urzędy likwidacyjne farmaceutom spełniającym wymagania. Obok aptek prywatnych istniały również apteki Ubezpieczalni Społecznej oraz apteki zamknięte (kolejowe i sanatoryjne) oraz szpitalne⁴. Istniała jednak tendencja zmniejszania liczby aptek prywatnych na rzecz samorządowych oraz aptek ubezpieczalni społecznych⁵.

Po objęciu władzy przez polską administrację na terenie Okręgu Mazurskiego w maju 1945 roku pracę rozpoczął wraz z Wydziałem Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego wojewódzki inspektor farmaceutyczny. Na to stanowisko 1 lipca 1945 roku został powołany Zdzisław Niemkiewicz⁶.

W pierwszych latach powojennych przybyli na teren Warmii i Mazur farmaceuci stanęli przed ważnym zadaniem. Trudności spowodowane znisz-

¹ A. Drygas, *Apteki w Polsce Ludowej*, Medycyna – Dydaktyka – Wychowanie, 1981, nr 1, s. 27; K. Hanisz, *Geneza i rozwój aptekarstwa w Polsce do 1951 roku*, Magazyn Historyczny Farmacji i Medycyny, 1995, R. 2, nr 2, s. 44. Więcej na temat organizacji Departamentu Farmaceutycznego oraz ustawodawstwa farmaceutycznego w Polsce po 1945 roku zob. A. Drygas, *Kształtowanie się podstaw prawnych aptekarstwa w przekroju dziesięcioletnim. Studia nad podstawowymi źródłami do dziejów farmacji europejskiej i polskiej. Rozprawa habilitacyjna*, Gdańsk 1995, Vol. III (Aneksy, Dokumentacja fotograficzna); E. Rutkowska, *Polityka władz państwowych w Polsce wobec aptek i aptekarstwa w latach 1944–1951*, Warszawa 2009, s. 30–37.

² K. Hanisz, op. cit., s. 44.

³ A. Drygas, *Apteki w Polsce Ludowej...*, s. 27.

⁴ Ibidem; E. Rutkowska, op. cit., s. 34.

⁵ Ibidem, s. 35.

⁶ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), Urząd Wojewódzki (dalej: UW), sygn. 1983, k. 6, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego województwa olsztyńskiego za cały okres działalności, 11 XII 1946 r.

zeniami wojennymi bardzo często były po prostu nie do pokonania. W obliczu szalejących epidemii duru brzuszego, plamistego, świerzbu, wszawicy, płonicy czy błonicy działalność ich była jednym z podstawowych filarów tworzącej się służby zdrowia. Biorąc pod uwagę powyższe racje, wojewódzki inspektor farmaceutyczny stanął przed bardzo trudnym zadaniem. Przede wszystkim należało otworzyć bądź odbudować apteki, hurtownie farmaceutyczne, zielarskie oraz drogerie, a także prowadzić ich kontrolę. Do zadań Niemkiewicza w początkowym okresie należały również wszelkie sprawy związane z rozdziałem leków.

W czerwcu 1945 roku Ministerstwo Zdrowia poleciło naczelnikom Wydziałów Zdrowia ustalenie podstawowych informacji na temat stanu placówek farmaceutycznych w poszczególnych województwach. Inspektory farmaceutyczni mieli podać, jakie wytwórnie farmaceutyczne „*ocalały na tamtejszym terenie*”⁷. Dodatkowo należało uzyskać informacje na temat nazwy firmy, nazwiska właścicieli oraz istniejących i ewentualnie zniszczonych działów produkcji, a także rodzajów istniejącej aparatury (jeśli w ogóle było to możliwe). Istotną rzeczą było również ustalenie, czy w tym czasie były produkowane środki lecznicze i – jeżeli tak – należało podać dokładnie rodzaj oraz liczbę. Chodziło głównie o informację, czy działające zakłady będą w stanie wyprodukować odpowiednią ilość lekarstw, która zaspokoi bieżące potrzeby.

Władze wojewódzkie musiały również ustalić dokładne dane dotyczące aptek na ich terenie (nazwisko i stopień naukowy właściciela⁸ oraz numer i datę otrzymania koncesji). Właściciele zobowiązani byli do ujawnienia obrotów aptek, liczby osób zatrudnionych oraz wysokości ich uposażenia. Takie same ustalenia należało poczynić w stosunku do drogerii oraz hurtowni, a także „*wytwórni preparatów organoterapeutycznych, surowic i szczepionek, wytwórni wód mineralnych sztucznych, bądź eksploatowanych źródeł wód mineralnych, naturalnych oraz wód stołowych, wytwórni środków opatrunkowych, z uwzględnieniem posiadanego w składzie surowca*”⁹. W związku z tym, że zdawano sobie sprawę, iż zwłaszcza na terenach Ziemi Odzy-

⁷ APO, UW, sygn. 1983, k. 17a, Pismo Ministerstwa Zdrowia do Wydziału Zdrowia, 8 VI 1945 r.

⁸ Jeżeli apteka była zarządzana przez osobę, która nie posiadała koncesji, należało podać imię, nazwisko oraz stopień naukowy kierownika. – Ibidem. Po wojnie koncesje wydawane były przez urzędy wojewódzkie. Osoba, która chciała ją otrzymać, musiała złożyć oryginalny dyplom na stopień magistra lub prowizora farmacji oraz przedstawić życiorys zawodowy. – E. Rutkowska, op. cit., s. 32. Oczywiście w powojennej rzeczywistości zdarzało się, że farmaceuci po prostu nie posiadali żadnych dokumentów. Wówczas ubiegający się o koncesję dostarczali oświadczenia świadków, mogących potwierdzić ich tożsamość i przebieg życia zawodowego: „*jako „świadkowie i stali mieszkańcy miasta Ciechanowca [stwierdzamy – A.K], że Ob. Mgr farmacji Pogumirski Stanisław [...] był kierownikiem Apteki w Ciechanowcu pow. Bielskiego woj. Białostockiego, w czasie od 1.9.1942 do 30.7.1944 r.*” – Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Zdrowia (dalej: MZ), sygn. 19, k. 11, Deklaracja, 26 VIII 1945 r.

⁹ APO, UW, sygn. 1983, k. 17a, Pismo Ministerstwa Zdrowia do Wydziału Zdrowia, 8 VI 1945 r.

skanych sytuacja wszelkich placówek zdrowia, w tym farmaceutycznych, może wyglądać tragicznie, dużą wagę przywiązywano do plantacji roślin leczniczych. Władze wojewódzkie zostały poproszone o ustalenie rozmiarów takich plantacji, rodzaju uprawianych ziół oraz czynności związanych z ich zebraniem i suszeniem¹⁰.

Jak już wspomniano, sytuacja służby zdrowia na Warmii i Mazurach była wręcz katastrofalna. Ponieważ z niektórych starostw powiatowych nie wpłynęły żadne raporty na ten temat, odpowiedź na wszystkie wymagane punkty była wręcz niemożliwa. „*Apteki na terenie Woj. Mazurskiego z chwilą objęcia administracji przez Władze Państwa Polskiego, wobec zniszczenia każdego z miast podczas działań wojennych prawie że nie istniały*”¹¹. W 1939 roku na terenie obejmującym utworzony w 1945 roku Okręg Mazurski działało ich około siedemdziesięciu¹². Prawie wszystkie zostały zniszczone w wyniku działań wojennych¹³, natomiast po objęciu władzy przez Polaków, w związku z tym, że stan bezpieczeństwa pozostawiał wiele do życzenia, wzbudziły one również zainteresowanie szabrowników¹⁴.

Podobnie jak z liczbą aptek, które istniały przed wojną, w roku 1945 podawano różne dane na temat tych, których stan pozwalał na dalsze funkcjonowanie. Szacowano, że były zniszczone w 50, a w niektórych miejscowościach nawet w 100%¹⁵. Według sprawozdania Niemkiewicza z czerwca

¹⁰ Ibidem, k. 17b.

¹¹ APO, UW, sygn. 1983, k. 13a, Sprawozdanie wojewódzkiego inspektora farmaceutycznego, 12 VI 1946 r.

¹² Według danych podanych przez S. Flisa i A. Skrobackiego w 1938 r. na terenie Warmii i Mazur działało 46 aptek – tyle rzekomo wymienia spis inspektora farmaceutycznego z 30 stycznia 1946 r. (niestety, nie udało się dotrzeć do tego dokumentu). Z tego 18 miało być spalonych i 9 nieczynnych. – S. Flis, A. Skrobacki, *Służba zdrowia*, Rocznik Olsztyński, 1966, t. 6, s. 343. Wobec tego aż 19 aptek miałyby funkcjonować normalnie. Jeżeli nie działały one w Olsztynie (zob. informacje dotyczące otwarcia pierwszych aptek w Olsztynie), to tym bardziej nie mogły istnieć w miastach powiatowych bądź mniejszych niż powiatowe. W piśmie z 18 IX 1945 r. inspektor wojewódzki podaje liczbę 70 aptek, które funkcjonowały w 1939 r. – APO, UW, sygn. 1983, k. 16, Pismo Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Ministerstwa Zdrowia Departament Farmaceutyczny, 18 IX 1945 r. Liczba ta jednak uległa zmianie – rok później wspomniano, że na terenie Warmii i Mazur przed wojną istniało 60 aptek. – APO, UW, sygn. 1983, k. 13a, Sprawozdanie wojewódzkiego inspektora farmaceutycznego, 12 VI 1946 r. W 1945 r. na terenie Warmii i Mazur istnieć mogło około 80 aptek. – *Apotheker und Apotheken in Ost- und Westpreußen 1397–1945. Ein Namen, Orts- und Literaturverzeichnis*, zusammengestellt von Hansheinrich Trusz, Hamburg 1992. Bd. 1 und 2. Dane te wydają się wysoce prawdopodobne, zwłaszcza biorąc pod uwagę ustalenia Zofii Stopy, która podaje, że w 1915 r. tylko na terenie rejencji olsztyńskiej istniało 38 aptek. – Z. Stopa, *Apteki Olsztyna*, Archiwum Historii Medycyny, 1974, z. 1, s. 70.

¹³ APO, UW, sygn. 1983, k. 16, Pismo Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Ministerstwa Zdrowia Departament Farmaceutyczny, 18 IX 1945 r.

¹⁴ APO, UW, sygn. 1983, k. 13a, Sprawozdanie wojewódzkiego inspektora farmaceutycznego, 12 VI 1946 r.

¹⁵ APO, UW, sygn. 2005, k. 83, Pismo inspektora farmaceutycznego Wydział Zdrowia Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski do Kazimiery Steczkowskiej, 19 X 1945 r. W sprawozdaniu za pierwsze półrocze działalności Niemkiewicz napisał: „*Po objęciu administracji w Okręgu Mazurskim sprawa aptek przedstawiała się wprost tragicznie.*”

1946 roku, z chwilą objęcia władzy przez polską administrację „*od spalenia uchroniły się [...] jedynie trzy apteki w miastach powiatowych i pięć aptek w małych miasteczkach*”¹⁶. Natomiast w sprawozdaniu dotyczącym całego okresu działalności inspektora z grudnia 1946 roku podaje on, że po przejęciu władzy na Ziemiach Odzyskanych przez Polaków na Warmii i Mazurach nie istniała żadna apteka. Trzy pierwsze zostały uruchomione dopiero po 1 lipca 1945 roku, czyli po objęciu przez Zdzisława Niemkiewicza funkcji wojewódzkiego inspektora farmaceutycznego. Jedną czynną była w Olsztynie (była to apteka ponemiecka), druga w Ostródzie, a trzecia w Suszu¹⁷.

Sprawozdanie to jest przykładem może nie tyle braku rzetelności urzędnika państwowego, co raczej niemożności ustalenia dokładnych danych dotyczących jakże ważnej dla służby zdrowia sprawy. Na pewno pierwsza apteka na terenie Okręgu Mazurskiego działała już w maju 1945 roku¹⁸. Została ona otwarta w Olsztynie na Starym Mieście w lokalu dawnej apteki „Pod Orłem” przez Tadeusza Grzymskiego na podstawie umowy dzierżawnej z Okręgowym Urzędem Likwidacyjnym. Farmaceuta został jej właścicielem w 1947 roku (po otrzymaniu koncesji)¹⁹. Grzymski przybył na teren Warmii i Mazur już w marcu 1945 roku wraz z grupą operacyjną. Do Olsztyna został skierowany przez Główną Izbę Aptekarską w Warszawie. Na początku działalności, co prawda przez bardzo krótki okres, wydawał on ludności leki za darmo²⁰.

Druga apteka została uruchomiona 1 sierpnia 1945 roku także w Olsztynie przez Dorotę Rościszowską, która została jej właścicielem po otrzymaniu koncesji w 1946 roku i znajdowała się przy ulicy Dąbrowszczaków. Natomiast trzecią olsztyńską aptekę uruchomił 29 marca 1946 roku na rogu ulic Kolejowej i Żeromskiego Otto Fajertag, który przybył do Olsztyna

Przeciętnie około 90% uległo zniszczeniu w czasie działań wojennych, reszta była ograbiona, nie tylko brak naczyń, lekarstw ale i urzędzeń.” – APO, Urząd Pełnomocnika (dalej: UP), M-12705, k. 81, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Wydziału Zdrowia za okres I V–15 XII 1945 r.

¹⁶ APO, UW, sygn. 1983, k. 13a, Sprawozdanie wojewódzkiego inspektora farmaceutycznego, 12 VI 1946 r.

¹⁷ APO, UW, sygn. 1983, k. 6, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego województwa olsztyńskiego za cały okres działalności, 11 XII 1946 r.

¹⁸ W wymienionym sprawozdaniu podano, że pierwsze apteki zaczęły funkcjonować dopiero od 1 lipca. Jest to jednak data – jak już wspomniano – objęcia przez Niemkiewicza funkcji wojewódzkiego inspektora farmaceutycznego. Natomiast w dokumencie ze stycznia 1946 roku jest mowa o tym, że pierwsza apteka powstała już w kwietniu. – APO, UP, M-12705, k. 81, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Wydziału Zdrowia za okres I V–15 XII 1945 r.

¹⁹ Z. Stopa, op. cit., s. 71; R. Tomkiewicz, *Życie codziennie mieszkańców powojennego Olsztyna*, Olsztyn 2003, s. 274. Według S. Flisa i A. Skrobacznego Grzymski został kierownikiem apteki dopiero w 1951 r. – S. Flis, A. Skrobacznik, op. cit., s. 343.

²⁰ T. Willan, *Lekarstwo i dobre słowo*, Gazeta Olsztyńska, 1976, nr 36, s. 4. Niestety, zasady etyki aptekarskiej nie były przestrzegane przez każdego farmaceutę na terenie kraju. Zdąrzyli się tacy, którzy pobierali zbyt wysokie ceny za lekarstwa, „*uniemożliwiając ubogiej ludności leczenie, a nawet czasem ratowanie życia.*” – AAN, MZ, sygn. 14, k. 4, Protokół ze Zjazdu Naczelników Wojewódzkich Wydziałów Zdrowia w dniach 8 i 9 lipca 1945 r.

z Wileńszczyzny²¹. 1 sierpnia 1950 roku została uspołeczniona apteka przy ulicy Dąbrowszczaków. Dwie pozostałe po wejściu w życie ustawy o aptekach z 8 stycznia 1951 roku w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych trafiły pod zarządek Centrali Aptek Społecznych²².

Prace organizacyjne związane z tworzeniem nowych aptek, zwłaszcza poza siedzibą władz wojewódzkich, przebiegały początkowo bardzo powoli „ze względu na małe zrozumienie miejscowych władz i brak jakiegokolwiek z ich strony poparcia oraz małe ilości mieszkańców”²³. Nie wszędzie jednak było możliwe uruchamianie nowych, dlatego początkowo w miarę możliwości starano się – głównie w miastach powiatowych – tworzyć coś w rodzaju punktów aptecznych. Według władz wojewódzkich były one jednak „prymitywne, [prowadzone – A.K.] na własny rachunek” właściciela²⁴. Powstawały m.in. w Giżycku, Kętrzynie, Lidzbarku, Mrągowie, Nidzicy, Olsztynku, Ostródzie, Piszcu, Prabutach, Suszu, Szczytnie. Jednak obroty tych punktów były bardzo niskie (od 30 do 200 zł miesięcznie), dlatego spodziewano się, że większość z nich ulegnie likwidacji jeszcze jesienią 1945 roku²⁵.

Tabela 1

Liczba aptek i drogerii na Warmii i Mazurach w 1939, 1945 i 1946 roku

Rodzaj apteki	1939 r.	1945 r. (grudzień)	1946 r.
Apteki publiczne	około 60	20	27
Apteki zakładowe	17	–	2
Drogerie	125	[brak danych]	7

Źródło: APO, UW, sygn. 1983, k. 6, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego województwa olsztyńskiego za cały okres działalności, 11 XII 1946 r.; APO, UW, sygn. 1983, k. 13a, Sprawozdanie wojewódzkiego inspektora farmaceutycznego, 12 VI 1946 r.

W 1946 roku istniało na terenie województwa już dwadzieścia siedem aptek publicznych. Na siedemnaście powiatów tylko w jednym nie powstała żadna. Był to powiat węgorzewski, „który mimo wielu kandydatów tam skierowanych nie znalazł chętnego do utworzenia apteki od nowa”²⁶. Jeżeli cho-

²¹ Z. Stopa, op. cit., s. 72; R. Tomkiewicz, *Życie codzienne...*, s. 274. Niemiecka nazwa apteki brzmiała „Adler-Apotheke”. – S. Flis, A. Skrobacki, op. cit., s. 343.

²² W 1955 r. apteka na Starym Mieście została przeniesiona do nowego lokalu, w którym mieści się do dnia dzisiejszego (obecna apteka „Pod Gryfem”). Natomiast apteka farmaceuty Fajertaga w 1953 r. została przeniesiona do nowej dzielnicy przy ulicy Kościuszki. – Z. Stopa, op. cit., s. 72–73. Swojej siedziby nie zmieniła jedynie apteka przy ulicy Dąbrowszczaków (obecnie apteka „Cefram”).

²³ APO, UW, sygn. 1983, k. 6, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego województwa olsztyńskiego za cały okres działalności, 11 XII 1946 r.

²⁴ APO, UW, sygn. 1983, k. 16, Pismo Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Ministerstwa Zdrowia Departament Farmaceutyczny, 18 IX 1945 r.

²⁵ Ibidem.

²⁶ APO, UW, sygn. 1983, k. 6, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego województwa olsztyńskiego za cały okres działalności, 11 XII 1946 r. Inspektor farmaceutyczny pisał wprost o zniszczonych aptekach na taką skalę, że „trzeba je traktować jako nie istniejące.” – APO, UW, sygn. 2005, k. 81b, Pismo Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Bronisława Wawrzyckiego, 18 II 1946 r.

dzi o apteki w innych miastach powiatowych, to przykładowo latem 1945 roku w Mrągowie uruchomiono aptekę „Pod Orłem”, zaś kierownictwo zlecono małżeństwu Helenie i Zbigniewowi Brudnickim. Zostało ono skierowane do Mrągowa przez Zdzisława Niemkiewicza, który poinformował, że miejscowość, do której jadą jest na szczęście w małym stopniu zniszczona. Dodał także, że mieszka tam duża liczba ludności mazurskiej, która potrzebuje leków. Brudniccy pojechali wojskowymi ciężarówkami, którymi przewożono amunicję. Początkowo odpowiedzialny za transport żołnierz nie chciał się zgodzić na podwiezienie farmaceutów, powołując się na sytuację sprzed kilku dni, kiedy to jedna z ciężarówek wyleciała w powietrze. Po długich namowach w końcu ustąpił. Na miejscu w Mrągowie w pierwszej kolejności Brudniccy udali się do apteki, której budynek był w dobrym stanie. Niestety, w aptece brakowało leków, „*ktoś je starannie zdjął z półek i wywiózł*”²⁷.

Tabela 2

Wykaz miejscowości, w których istniały ośrodki zdrowia i nie było aptek (stan na grudzień 1946 r.)

Nazwa miejscowości	Powiat	Instytucja służby zdrowia (ośrodek, szpital)
Barciany	kętrzyński	szpital i ośrodek zdrowia
Bisztynek	reszelski	szpital i ośrodek zdrowia
Dźwierzuty	szczycieński	ośrodek zdrowia
Jeziorany	reszelski	ośrodek zdrowia
Lubieniów	morąski	ośrodek zdrowia
Orzysz	piski	ośrodek zdrowia
Pasym	szczycieński	ośrodek zdrowia
Ryn	giżycki	ośrodek zdrowia
Węgorzewo	miasto powiatowe	szpital i ośrodek zdrowia
Wielbark	szczycieński	ośrodek zdrowia
Zalewo	morąski	ośrodek zdrowia

Źródło: APO, UW, sygn. 1983, k. 8, Wykaz miejscowości, w jakich są ośrodki zdrowia a nie ma aptek publicznych, [11 XII 1946 r.]

Zrozumiałe jest, że bardzo atrakcyjne dla potencjalnych właścicieli były apteki w miastach powiatowych (poza powiatem węgorzewskim), istniał zaś problem z otwieraniem aptek w mniejszych miejscowościach. Tyl-

²⁷ T. Willan, op. cit., s. 4. A. Skrobaccki jako datę otwarcia apteki w Mrągowie podaje X 1945 r. – *Mrągowo. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1975, s. 399. Jeżeli chodzi o apteki w innych miastach powiatowych to przykładowo 1 IV 1946 r. Maria Dymowska otworzyła aptekę w Bartoszycach. – R. Hryciuk, M. Pietraszko, *Bartoszyce. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1969, s. 379. W 1946 r. otwarto również aptekę w Nidzicy (jedyną przez kilkadziesiąt lat). – *Nidzica. Z dziejów miasta i powiatu*, pod red W. Korzeniowskiego, t. Kurzyny, Olsztyn 1976, s. 267. Natomiast już latem 1945 r. Aleksander Kowalczyk założył aptekę w Ostródzie, a Kazimierz Zimowski w Szczytnie. – t. Willan, op. cit., s. 4.

ko 10 aptek utworzonych w 1946 roku powstało „w małych miasteczkach o większym nasileniu mieszkańców”²⁸, natomiast w planach pomijano zupełnie miejscowości, których liczba mieszkańców wynosiła mniej niż 1500 osób²⁹. Utworzenie aptek prywatnych w miejscowościach zamieszkiwanych przez biednych autochtonów bądź przybyłych ze Wschodu repatriantów było wręcz niemożliwe. Trudno także było mówić o uruchamianiu aptek w miejscach, w których w tym czasie nie było lekarzy i nie istniały żadne instytucje zdrowia. Z drugiej strony funkcjonowanie ośrodka zdrowia w danej miejscowości nie dawało gwarancji na uruchomienie apteki.

W związku z niewystarczającym rozwojem aptekarstwa na Warmii i Mazurach władze wojewódzkie próbowały zaktywizować farmaceutów z całej Polski, na przykład umieszczając ogłoszenia w prasie ogólnopolskiej. Miały one zachęcić ich do przybycia na teren Warmii i Mazur. Nierzadko też zainteresowanie prowadzeniem aptek wykazywali sami farmaceuci. Do Wydziału Zdrowia wpłynęło mnóstwo listów z terenu całej Polski, w których wielu farmaceutów podkreślało gotowość założenia i prowadzenia apteki. Na uwagę zasługuje szczególnie list prowizora farmacji Jana Sienkiewicza, zamieszkałego niedaleko Bielska Podlaskiego, wysłany do Niemkiewicza w 1946 roku. Wyrażał on chęć podjęcia pracy i prowadzenia apteki na terenie województwa olsztyńskiego. Jednak jego oczekiwaniom trudno było sprostać. Autor listu chciał podjąć pracę w określonych miastach powiatowych (w ogłoszeniu była mowa o dwóch miastach powiatowych, w których nie istniały żadne apteki – Pisz i Węgorzewo). Pisał wówczas: „*Uprzejmie proszę inspektora powiadomić mię [sic!]: 1) czy w tych miastach są lokale na apteki, 2) czy też lokale prywatne się wynajmuje czy też władze miasta dadzą lokal poniemiecki, 3) czy w jednym z tych miast pozostało mebli aptecznych i urządzenia aptecznego, 4) czy władze miasta lub Wojewódzki Urząd Zdrowia mogą dopomóc w uruchomieniu apteki, ewentualnie dać pożyczkę zwrotną na częściowe choć uruchomienie apteki, gdyż medykamenta swoje mam na pewien czas, 5) czy jest komunikacja kolejowa lub samochodowa do tych miast i do jakich? Czy P. [Państwowy – A.K.] Urząd Repatriacyjny da mnie środki lokomocji (wagon) na przewiezienie medykamentów i urządzenia apteki ponieważ jestem repatriantem [...]* P.S. Załączam znaczek pocztowy na odpowiedź”³⁰. Mimo, że ogłoszenie w gazecie ukazało się 18 października 1946 roku, niespełna dwa tygodnie później nie było już do obsadzenia ani jednej apteki powiatowej. Pozostały natomiast „*apteki w małych miasteczkach, przeważnie zniszczonych, z bardzo małym zaludnieniem bez połączeń kolejowych i autobusowych*”³¹. Ponadto potencjalny kierow-

²⁸ APO, UW, sygn. 1983, k. 6, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego województwa olsztyńskiego za cały okres działalności, 11 XII 1946 r.

²⁹ Ibidem.

³⁰ APO, UW, sygn. 2005, k. 69–69v, Pismo Jana Sienkiewicza do Olsztyńskiego Wojewódzkiego Wydziału Zdrowia do inspektora farmaceutycznego, 28 X 1946 r.

³¹ APO, UW, sygn. 2005, k. 68, Pismo inspektora farmaceutycznego do Jana Sienkiewicza, 5 XI 1946 r.

nik apteki nie mógł liczyć na żadną pomoc ze strony władz wojewódzkich, oprócz przydziału lokalu³². Jak można przypuszczać, w tej sytuacji tylko nieliczni farmaceuci zdecydowali się na przyjazd i pracę na Warmii i Mazurach, co z pewnością odbijało się na sytuacji zdrowotnej ludności.

Mimo że Olsztyn był pierwszym miastem na terenie Warmii i Mazur, w którym powstała apteka, w pierwszej połowie 1946 roku został ogłoszony konkurs na nową (dotyczył on także prowadzenia apteki w Ostródzie)³³. Szybko się jednak okazało, że sprawa koncesji na apteki w Olsztynie i Ostródzie jest już nieaktualna. Niemkiewicz pisał wówczas: „*wchodziłyby w rachubę apteki w szeregu miasteczek niepowiatowych. Apteki na terenie Okręgu są całkowicie spalone i wchodzi w rachubę jedynie kompletne na nowo urządzenie aptek*”³⁴. W styczniu 1947 roku na terenie województwa nie istniały już żadne apteki, w których można było rozpocząć pracę; jedyną możliwością pozostawało założenie nowej³⁵.

W 1946 roku oprócz aptek „prywatnych” na terenie województwa olsztyńskiego istniały również dwie apteki zakładowe – Ubezpieczalni Społecznej oraz Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Ich liczba w ciągu roku zwiększyła się jedynie do trzech – istniała również apteka przy Szpitalu Mariackim³⁶. Żadne ze sprawozdań inspektora farmaceutycznego nie wymienia natomiast apteki zakładowej w Olsztynie, należącej do Ministerstwa Komunikacji, którą prowadził Edward Olewiński³⁷. Była to apteka działająca przy Szpitalu Kolejowym w Olsztynie³⁸.

Niestety, rozwój służby zdrowia na terenie województwa olsztyńskiego w pierwszych latach po II wojnie światowej nie gwarantował zwiększenia liczby aptek. W połowie 1947 roku funkcjonowało jedynie 30 aptek, natomiast do końca tego roku otwarto tylko jedną³⁹. Z pewnością hamującą na rozwój działalności farmaceutycznej – oprócz katastrofalnych warunków lokalowych – wpływało rozdzielanie przez lekarzy otrzymanego od wojewódzkiego inspektora przydziału leków. Niemkiewicz czynił to osobiście do 1 lipca 1946 roku. Tego dnia powstała Wojewódzka Składnica Sanitarna,

³² Ibidem.

³³ APO, UW, sygn. 2005, k. 71, Pismo Stanisława Bała do Urzędu Wojewódzkiego Mazurskiego Wydział Zdrowia do inspektora farmaceutycznego, 31 IV 1946 r.

³⁴ APO, UW, sygn. 2005, k. 70, Pismo inspektora farmaceutycznego do Stanisława Bała, 9 V 1946 r.

³⁵ APO, UW, sygn. 2005, k. 84, Pismo inspektora farmaceutycznego do Adama Żymierskiego, 7 I 1947 r.; APO, UW, sygn. 2005, k. 92, Pismo inspektora farmaceutycznego do Wiesława Skulskiego, 4 III 1947 r.

³⁶ APO, UW, sygn. 2004, k. 5, Pismo Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Sądu Okręgowego w Olsztynie, 1 VIII 1946 r.

³⁷ Z. Stopa, op. cit., s. 71

³⁸ W działającym od kwietnia 1945 r. zatrudniona była jedna aptekarka. – APO, UW, sygn. 1998, Sprawozdanie roczne szpitalne za rok 1946.

³⁹ APO, UW, sygn. 2004, k. 3, Sprawy farmaceutyczne w ostatnim dniu półrocza sprawozdawczego, 30 VI 1947 r.; APO, UW, sygn. 2004, k. 5, Sprawy farmaceutyczne. Stan w ostatnim dniu półrocza sprawozdawczego, 31 XII 1947 r.; Z. Stopa, op. cit., s. 71.

która przejęła funkcje rozdziału (Niemkiewicz został jej kierownikiem)⁴⁰. Bardzo często lekarze po otrzymaniu leków wykorzystywali je do własnych celów, poprzez wydawanie instytucjom, które w myśl obowiązujących przepisów⁴¹ nie powinny ich otrzymać. Leki były przekazywane przez Wydział Zdrowia, natomiast lekarze odpowiedzialni za ich rozdzielanie przekazywali je takim instytucjom, „*jak Kolej czy Ubezpieczalnia Społeczna*”⁴², które posiadały własne apteki zakładowe. Zgodnie z instrukcją Ministerstwa Zdrowia wojewódzkie Wydziały Zdrowia mogły zaopatrywać wyłącznie podległe im ośrodki zdrowia i szpitale. Pozostałe instytucje, do których zaliczono Ubezpieczalnie Społeczne, Ministerstwo Obrony Narodowej, Ministerstwo Komunikacji, Ministerstwo Bezpieczeństwa, Państwowy Urząd Repatriacyjny oraz apteki publiczne zaopatrywane były przez Ministerstwo Zdrowia centralnie⁴³. Podkreślano jednak, że tylko „*w wyjątkowych wypadkach mogą Wydziały Zdrowia uwzględnić zapotrzebowanie instytucji charytatywnych, opieki społecznej i klinik uniwersyteckich*”⁴⁴ i *organizacji młodzieżowych*”⁴⁵. Ponadto obowiązywała zasada wydawania leków „*wyłącznie na każdorazowe zapotrzebowanie, a nie na podstawie rozdzielnika ramowego*”⁴⁶.

Wojewódzkie Składnice Sanitarne zaopatrywane były w artykuły otrzymane przez Ministerstwo Zdrowia „*z importu bądź innych źródeł*”⁴⁷. Dostawy leków pochodziły także z UNRRA. W okresie od 15 grudnia 1945 roku do 1 lipca 1946 roku wydano szpitalom oraz ośrodkom zdrowia około 1200 skrzyń z medykamentami, otrzymanymi od UNRRA⁴⁸. Z czasem apteki mogły również zakupić leki w hurtowniach warszawskich. Dysponowano

⁴⁰ APO, UW, sygn. 1983, k. 7, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego województwa olsztyńskiego za cały okres działalności, 11 XII 1946 r. W początkowym okresie siedziba Wojewódzkiej Składnicy Sanitarnej znajdowała się w Kortowie, następnie została przeniesiona na ul. Piłsudskiego (ówczesna Al. Zwycięstwa). – B. Cudna, *25 lat farmacji na terenie woj. olsztyńskiego*, Farmacja Polska, 1969, nr 11, s. 1013.

⁴¹ Ministerstwo Zdrowia przesłało wojewódzkim wydziałom zdrowia szczegółową instrukcję na temat rozdziału leków przez Wojewódzkie Składnice Sanitarne. – APO, UW, sygn. 1983, k. 9, Pismo Ministerstwa Zdrowia do Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie, 4 X 1946 r.

⁴² APO, UW, sygn. 1983, k. 6, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego województwa olsztyńskiego za cały okres działalności, 11 XII 1946 r.

⁴³ APO, UW, sygn. 1983, k. 9, Pismo Ministerstwa Zdrowia do Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie, 4 X 1946 r.

⁴⁴ Takie na Warmii i Mazurach nie istniały.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Wojewódzki inspektor farmaceutyczny rozdzielił w tym czasie dodatkowo dwadzieścia ton mleka w proszku, otrzymanego od misji szwedzkiej, a także siedem ton tranu i mnóstwo artykułów gospodarczych oraz bielizny. – APO, UW, sygn. 1983, k. 7, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego województwa olsztyńskiego za cały okres działalności, 11 XII 1946 r.; B. Cudna, op. cit., s. 1013. Leki były także wysyłane do Polski ze Szwecji oraz Związku Radzieckiego. – AAN, MZ, sygn. 14, k. 2, Protokół ze Zjazdu Naczelników Wojewódzkich Wydziałów Zdrowia w dniach 8 i 9 lipca 1945 r.; B. Cudna, op. cit., s. 1013.

także lekami z aptek poniemieckich (jeszcze w 1947 r. Wydział Zdrowia dysponował lekami, które pochodziły ze szpitala w Mrągowie)⁴⁹. Zwłaszcza w początkowym okresie leki pozyskiwano także z prywatnych mieszkań⁵⁰.

Stan utworzonych na terenie Warmii i Mazur aptek prywatnych pozostawiał wiele do życzenia. Z reguły brakowało podstawowych sprzętów farmaceutycznych, takich jak szklane naczynia do przechowywania leków i składników, wagi czy maszyny do sporządzania pigułek. Były one niewłaściwie prowadzone – farmaceuci nie zakładali ksiąg ewidencyjnych, a w aptekach było po prostu brudno⁵¹. Bardzo często za stół służyły skrzynki z położoną w poprzek deską albo dawne lady sklepowe. Jako regały na leki służyły skrzynki, szafy na ubrania bądź kredensy. Prawie wszędzie zamiast naczyń aptecznych używano słoików, a także butelek po sokach i wódce⁵². Dlatego też, mimo niewystarczającej liczby aptek, zdarzało się, że władze wojewódzkie wydawały polecenie przeniesienia i urządzenie aptek od początku⁵³. Biorąc pod uwagę powyższe, wyjątkowo dobrze prowadzona była apteka zakładowa Szpitala Mariackiego. Jedynym mankamentem były – jak na aptekę szpitalną – warunki lokalowe. Apteka ta mieściła się w trzech małych pokojach i – co gorsze – nie miała do dyspozycji żadnej piwnicy ani laboratorium. Wszelkie więc środki łatwopalne, takie jak eter i spirytus, znajdowały się na parterze budynku, w którym znajdował się szpital⁵⁴. Apteka funkcjonowała wręcz wzorowo, z prawidłowo prowadzonymi księgami przychodów i rozchodów leków, poza okresem, gdy apteką zarządzały „siły niefachowe”⁵⁵. Oczywiście, nie może dziwić fakt, że apteki w Olsztynie były dużo lepiej zorganizowane od tych, które znajdowały się na prowincji. W trzecim kwartale 1947 roku wojewódzki inspektor farmaceutyczny dokonał rewizji sześciu aptek w terenie. Stan jednej z nich – zakładowej apteki przy Szpitalu Mariackim – został już opisany. Na pięć aptek znajdujących się poza Olsztynem, tylko dwie były dostatecznie urządzone – prowadzona przez Stanisława Pawłowskiego apteka w Giżycku oraz Marię Łupino w Reszlu. Niezbyt dobrze wyglądały apteki w Nidzicy oraz Ostródzie. Ich

⁴⁹ APO, UW, sygn. 2004, k. 7, Protokół polustracyjny z przeprowadzonej rewizji w aptecze Szpitala Mariackiego, 9 VIII 1947 r.

⁵⁰ R. Tomkiewicz, *Trudne lata powojenne. Giżycko 1945–1949. Część druga*, Masovia. Piśmo poświęcone dzieciom Mazur, 1999, t. II, s. 110.

⁵¹ APO, UW, sygn. 2004, k. 4a, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego za III kwartał 1947 r.

⁵² T. Willan, op. cit., s. 4.

⁵³ Tak było w przypadku apteki znajdującej się w Mikołajkach. – APO, UW, sygn. 2004, k. 2, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego za II kwartał 1947 r.

⁵⁴ APO, UW, sygn. 2004, k. 7, Protokół polustracyjny z przeprowadzonej rewizji w aptecze Szpitala Mariackiego w Olsztynie, 9 VIII 1947 r.

⁵⁵ Zdzisław Niemkiewicz napisał wówczas: „O zasadniczej celowości rozchodowania leków na oddziały nie mogę poczynić żadnych uwag, gdyż w mej kompetencji nie leży kontrola ordynatorów i ich sposobu leczenia.” – Ibidem.

właścicielom zalecono m.in. „urządzenie przynajmniej pierwszego pokoju, wymycie naczyń i usunięcie zapasów do piwnic”⁵⁶.

Pomimo że otwarcie drogerii nie wiązało się z uzyskaniem koncesji, a zapotrzebowanie na nie było dość duże, ich sytuacja przedstawiała się jeszcze gorzej niż aptek. Należy pamiętać o ogromnej roli, jaką wówczas one odgrywały, biorąc pod uwagę istniejące warunki sanitarne⁵⁷. W 1945 roku na terenie Okręgu Mazurskiego istniały tylko dwie: w Olsztynie i Ostródzie. Lokale po istniejących przed i w czasie wojny drogeriach przejęły zarządy miast, a na ich miejsce powstały „sklepy innego rodzaju”⁵⁸, na przykład spożywcze różnych spółdzielni⁵⁹.

W obliczu istniejących trudności z zaopatrzeniem w leki, farmaceuci wykorzystywali zioła lecznicze⁶⁰. Początkowo na terenie Warmii i Mazur nie istniały w tym czasie żadne plantacje ziół. Sytuacja nie zmieniła się w ciągu roku, choć możliwości zbiorów roślin leczniczych nieuprawianych (chodzi o rośliny tzw. dziko rosnące, jak rumianek czy konwalie) były według inspektora wojewódzkiego ogromne⁶¹. Plantacja roślin leczniczych pojawiła się dopiero w 1947 roku. Zbierano wówczas: *herba et flores convallariae* (konwalie), *herba absinthii calamus* (ziele piołunu), *violae tricoloris* (ziele fiołka trójbarwnego) oraz *herba hyperici* (ziele dziurawca)⁶². Dzięki

⁵⁶ APO, UW, sygn. 2004, k. 4a, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego za III kwartał 1947 r.

⁵⁷ Do mycia używano szarego mydła. Ciekawym sposobem uzyskiwano „produkt” do prania. Mianowicie zalewano popiół wrzątkiem, następnie mętną, precedzoną przez szmatkę wodę, która doskonale po dodaniu mydła się pieniała. W początkowym okresie nie było mowy również o sprzedaży pasty do zębów, dlatego używano do mycia po prostu soli. – R. Tomkiewicz, *Życie codzienne...*, s. 270.

⁵⁸ APO, UW, sygn. 1983, k. 16, Pismo Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Ministerstwa Zdrowia Departament Farmaceutyczny, 18 IX 1945 r.

⁵⁹ APO, UW, sygn. 1983, k. 13a, Sprawozdanie wojewódzkiego inspektora farmaceutycznego, 12 VI 1946 r.

⁶⁰ Do problemów tych należy dodać jeszcze ceny lekarstw. Wykorzystanie często dziko rosnących ziół było po prostu tańsze: „Lekarstwa w chwili obecnej są b.[ardzo] drogie. Istnieje natomiast wiele ziół leczniczych, które kierownicy aptek b.[ardzo] chętnie nabywają: korzenie waleriany, konwalia, rumianek, kora kruszyny itp. Zorganizowanie zbioru roślin leczniczych rosnących dziko oraz uprawy niektórych z nich dалоby duży dochód spółdzielniom Związku Samopomocy Chłopskiej i umożliwiłoby przynajmniej częściowo korzystanie z innych lekarstw drogą wymiany w aptece. Należałoby zorganizować króciutkie kursa nawet w poszczególnych powiatach dla członków Zw. Samop. Chł. chcących zajmować się zbieraniem lub uprawą ziół leczniczych, o tym jakie zioła zbierać, jakie uprawiać i w jaki sposób je suszyć.” – AAN, MZ, sygn. 14, k. 95, Referat dr I. Sztachelskiej na Zjazd Naczelników Wojewódzkich Wydziałów Zdrowia w dniach 8 i 9 VII 1945 r. pt. „Służba zdrowia na wsi”.

⁶¹ W sprawozdaniu wspomniano co prawda o jednej plantacji, która obejmowała teren około 5 ha. – APO, UW, sygn. 1983, k. 16, Pismo Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Ministerstwa Zdrowia Departament Farmaceutyczny, 18 IX 1945 r. Niestety, w żadnym dokumencie nie padła nazwa miejscowości, w której istniała wyżej wymieniona plantacja.

⁶² APO, UW, sygn. 2004, Sprawozdanie inspektora farmaceutycznego za II kwartał 1947 r.

powstaniu plantacji roślin leczniczych na Warmii i Mazurach mogła działać jedna hurtownia zielarska.

Na terenach, które przed 1939 rokiem należały do III Rzeszy, „znalazła się w handlu masa leków pochodzenia niemieckiego”⁶³. W sierpniu 1946 roku Sąd Okręgowy w Olsztynie zakwestionował będące w obiegu leki na rzeżączkę, których producentem była niemiecka firma farmaceutyczna Schering. Były one dopuszczone do sprzedaży przed rokiem 1939 również na ziemiach polskich. Władze wojewódzkie postulowały, aby do czasu wy-czerpania się tych zapasów nie kwestionować ich obrotu na terenie Polski, podkreślając jednak, że „świeżo przywiezione [z zagranicy – A.K.] *podlegają wszelkim przepisom prawnym obowiązującym w obrocie towarowym z innymi państwami*”⁶⁴.

Rozwój szeroko pojętej działalności farmaceutycznej na terenie Warmii i Mazur w latach przebiegał bardzo powoli. Ważniejsze niż organizacja aptek było na przykład opanowanie epidemii, czy organizowanie ośrodków zdrowia i szpitali. Dodatkowym utrudnieniem był brak kadry – farmaceutów (zwłaszcza w początkowym okresie). Jednak nawet ich obecność, w obliczu ogromnych zniszczeń ponemieckich aptek (nie tylko lokali, ale także podstawowych urzędów, naczyń) i braku podstawowych środków farmaceutycznych, nie rozwiązałyby problemów.

Po 1947 roku wystąpiła w Polsce tendencja do ograniczania, a w rezultacie likwidacji sektora prywatnego w aptekarstwie. Już w 1947 roku powstało państwowe przedsiębiorstwo pod nazwą Zjednoczone Apteki Społeczne (ZAS)⁶⁵. Następnie majątek ZAS przejęło przedsiębiorstwo Centrala Handlowa Farmaceutyczno-Sanitarna „Centrosan”⁶⁶. W 1951 roku zostało ono przekształcone w Centralę Aptek Społecznych (CAS). Oddział Wojewódzki CAS w Olsztynie przejął 35 aptek prywatnych, jedną aptekę należącą do przedsiębiorstwa „Centrofam” oraz jedną należącą do Ubezpieczalni Społecznej⁶⁷.

⁶³ APO, UW, sygn. 2004, k. 34, Pismo Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Sądu Okręgowego w Olsztynie, 1 VIII 1946 r.

⁶⁴ APO, UW, sygn. 1983, k. 16, Pismo Wydziału Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie do Ministerstwa Zdrowia Departament Farmaceutyczny, 18 IX 1945 r.

⁶⁵ K. Hanisz, op. cit., s. 44. W początkowym okresie terenem działania ZAS było województwo śląsko-dąbrowskie, na którego terenie apteki ponemieckie stały się własnością Skarbu Państwa. – A. Drygas, *Apteki w Polsce Ludowej*, s. 28. Przedsiębiorstwo Zjednoczone Apteki Społeczne zostało powołane do życia na mocy zarządzenia ministra zdrowia z 16 X 1947 r. – E. Rutkowska, op. cit., s. 35.

⁶⁶ „Centrosan” powstał w 1948 r. Nadzór nad nim sprawował minister przemysłu i handlu, współpracując z ministrem zdrowia. W pierwszym okresie działalności przedsiębiorstwo miało zajmować się „*planowym zakupem i planową sprzedażą w kraju i za granicą sprzętu lekarskiego, stomatologicznego i techniczno-sanitarnego oraz wszelkich artykułów farmaceutycznych i sanitarnych.*” – Cyt. za: eadem, s. 36. Wówczas pierwszeństwo w zaopatrzeniu w środki lecznicze otrzymały głównie apteki Ubezpieczalni Społecznej oraz apteki centrosanowskie. – K. Hanisz, op. cit., s. 45.

⁶⁷ B. Cudna, op. cit., s. 1013.